

Деякі спостереження щодо функціонування лексико-граматичної категорії суб'єктивної оцінки якості у поетичному мовленні

У статті зібрані спостереження щодо особливостей функціонування ЛГК суб'єктивної оцінки якості в поетичному мовленні (на матеріалі творів другої половини ХХ ст.); вивчається виражальний потенціал маркованих словоформ актуалізованої ЛГК.

Ключові слова: українська морфологія, експоненти граматичної категорії, форманти статичної предикатності, градаційні, експресивно-оцінні параметри, експресема-модифікат, демінутив.

Експоненти категорії суб'єктивної оцінки можуть бути представлені в межах усіх автосемантичних частин мови і відповідно позначають суб'єктивну оцінку позначуваних субстанцій (предметів, істот, понять); суб'єктивну оцінку атрибутів (ознак, якостей, властивостей субстанцій або дій і станів), суб'єктивну оцінку процесуальності.

У сучасних дослідженнях з морфології вже виробилася традиція розглядати деривати з формантами *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісеньк-* / *-ісіньк-*, *-усіньк-* / *-юсіньк-* у складі граматичної категорії кількісної градації ознаки як її периферійні одиниці [2: 118-120], а якщо йдеться про вивчення ад'єктивних формантів (суфіксів статичної предикатності), то їх відносять до ФСП інтенсивності ознаки [1: 11-14, 127-129; 3: 148-149].

Суфікси прикметників з модифікованою семантикою, — як відзначає О. К. Безпояско, — виступають формальними представниками предикатної семантики. Заміщаючи предикати, вони виконують функцію конкретизації. Це зумовлено характером значень тих предикатів, які модифікують кількісний вияв ознаки, представленої предикатним аргументом. Предикати з квантитативним значенням можуть указувати на інтенсивний / релаксивний (неповний, слабкий) вияв ознаки. Ці два типи значень предикатів реалізують їх формальні репрезентанти — дериваційні прикметникові суфікси. З предикатами *дуже*, *надзвичайно* корелюють суфікси *-еньк-*, *-есеньк-* / *-ісіньк-*, *-усіньк-* [1: 13-14].

Але є певна морфологічна традиція при визначенні категоріальних ознак модифікованих утворень з позначеними суфіксами розглядати як експоненти ЛГК суб'єктивної оцінки якості предмета [8: 176-180], а означені словотвірні форманти описувати в розділі "Суфікси на означення здібності та емоційного забарвлення ознаки". Аргументують це тим, що "частина прикметникових суфіксів, передаючи певний ступінь вияву ознаки, **в першу чергу** [підкреслено нами. — Л. С.] надає означуваному того чи іншого емоційного забарвлення, що лише як додатковий момент виступає в окремих схарактеризованих вище [йдеться про суфікси на означення ступеня вияву ознаки — Л. С.] суфіксальних прикметниках [6: 371; див. також 5: 268; 4: 158; 7: 276].

ЛГК суб'єктивної оцінки якості в ад'єктивах, як і в інших частинах мови, формує опозицію імпліцитних нейтральних одиниць, у яких відсутня вказівка на градаційні і модальні (експресивно-оцінні) параметри, та експліцитних актуалізованих одиниць, що утримують такі семи у структурі значення. Імпліцитна одиниця може називатися медіальною, немаркованою, а експліцитно виражена — модифікатом, маркованою одиницею.

Надзвичайне поширення в українській мові лексем саме з таким лексико-граматичним значенням, здатність формантів цієї категорії приєднуватись до мотивуючих слів різних частин мови спонукала автора розділу "Прикметник" Д. Х. Баранника окремо виділити означену категорію і всебічно її схарактеризувати [8: 176-180].

"Особливістю категорії суб'єктивної оцінки, — зазначає Д. Х. Баранник, — є те, що її інтенсивність спадає в напрямі від іменника до прислівника і дієслова. Найвиразнішою вона є в іменниках, де представлена обома типами форм: формами пестливості і формами зневажливості,

згрубілості. У прикметниках, прислівниках і дієсловах вона виявляє себе в одному типі форм суб'єктивної оцінки — у формах позитивної емоційності, пестливості. Та ж тенденція простежується і щодо обсягу охоплених цією категорією лексичних одиниць: найповніше охоплюються нею іменники; у прикметниках і прислівниках вона властива лише групі якісних; у дієсловах — лише кільком словам, головним чином, дитячої мови" [8: 176].

Ця ЛГК настільки широко представлена в українській мові у різних її функціональних стилях, переважно у розмовно-побутовому мовленні і художньому стилі (у фольклорно-пісенній практиці і поетичному мовленні), що можна з впевненістю стверджувати, що це одна з яскравих особливостей української етноментальності, специфічний для українців спосіб сприйняття і відбиття навколишнього світу. На цю національну специфіку мислення і особливість номінації реалій, дій і їх ознак неодноразово звертали увагу митці художнього слова — поети. Пор.: *Що за велет народ, / що за диво — народ. / Помудруйте, / збагніть собі, / що за могутній народ, / котрий в пісні / скажених своїх ворогів / "воріженьками" називає? / Що за вічний народ, / життєствердний народ! / Помудруйте, / збагніть собі, / що за безсмертний народ, / котрий чорну царівну могил — / кляту смерть — / в пісні "смертонькою" називає? / <...> Добрі суфікси, вами народ передав / мудрий глум свій над вічно мізерним (В. Корж). Хто сказав, що наша мова груба? / Груба лиш тому, кому не люба. / Де іще від матінки-матусі / ти почуєш спатоньки-спатусі? / Ну яка на світі знає мова/ зменшувальні форми дієслова? / Хоч у нас і кажуть, що невістка / буцімто чужа у хаті кістка, / та недавно ув одній господі / чув таке я, що повірить годі: / каже до невістоньки свекруня: / "Ти вже хочеш їстоньки, Віруню?" / Хто ж сказав, що наша мова груба? / Груба лиш тому, кому не люба. / Ну скоріше — незбагненна мова, / лагідно-чарівно-загадкова. / Де ще в світі є така країна, / як терпляча Україна-ненька, / щоб і тих, хто їй завдав руїни, / звала незлобиво — воріженьки? (Д. Білоус). ...І розгзузла од кровивиці доріженька. / І регочуться над нами воріженьки... / Ой народе мій, народе-виноградє, / може, тим-то й прокидаєшся, окраден, / може, тим спливає кров'ю доріженька, / що і ворога зовеш ти воріженьком (І. Жиленко).*

Рефлексія поетів пов'язана саме з визначенням статусу цієї ЛГК серед інших категорій, з визначенням її ролі у світобаченні українців. Маємо нагоду спостерігати, як по-різному ставляться митці слова до поширення такої категорії в українській мові. В. Корж вважає вживання таких лексем, у яких семантика основи не виявляє солідарності з семантикою афікса, безсумнівною ознакою життєстверджувальної сили нації. Для Д. Білоуса — це не тільки вияв моральної сили, потужних резервів нації, а й одна з визначальних особливостей і окрас української мови. А от Ірина Жиленко вказує на наявну в українській мові об'єктивну невідповідність між позначеними "негативними" реаліями і їх позитивно-співчутливо конотованим вербальним оформленням. Вона піддає сумніву цінність поширення цієї категорії на всі без винятку явища навколишнього світу і висловлює думку, що така "кордоцентричність", надмірна емоційність може ставати на заваді розвитку нації. І. Жиленко порушує складне питання взаємозв'язків етноментальності та лінгвоментальності, їх детермінації.

Але незаперечним є те, що своє суб'єктивне ставлення до позначуваних явищ носії української мови відбивають переважно шляхом актуалізації формальних експонентів цієї категорії — афіксів і стосується це передусім модифікованих іменників.

Ой ти дівчинонько, моя вір'янонько, / У тебе личенько — рум'яне яблунько. / А твої вустонька, а твої губоньки — / Звелись пелистоньки з вогнем докупоньки. / Ой не так вустоньки, як тільки ти сама / Як на бумазі вся перцем написана. / Писали ж, радили в темнаві ноченьки, / Списали, зладили хупаві оченьки. / Та ще й при місяцю, ще й при горішечку / Пустили в кароньки лукавицю кричешку. / Ой малювали влад ті малярове, / Намалювали вряд тонюні брови. / А вже при соненьку, при жайворіненку / Рівняли брівоньку та й під шнурівоньку. / Аж надірвалися з того старання. / Це моя дівчина — кажу зарання... (І. Драч). Останнього, мабуть, з великих / до спиту Шевченко прикликав, / слова нам лишивши, словища, / слівця, слов'ятка, словинки, — / йому там видніше. Він — вище. / <...> Землю часовище свище, барометр сторіччя — на грудні. / Слов'ятка, словинки, словища, — / як вас, недобутих, лежить ще / в Шевченковій зоряній рудні! (В. Затулівітер). ...І світ піймав мене... Зраділий, \ Я обізвався серцем в світ, / І вже крізь тебе пораненько / Я крикнув, повен сил і дій: / — Мій світе, світку, світошенько, / Мій світонько, світище мій!.. (М. Вінграновський). Наведені приклади наочно

проілюстрували, що ЛГК суб'єктивної оцінки якості може ставати — і в українському поетичному мовленні дуже часто стає — домінантою художнього твору.

ЛГК суб'єктивної оцінки, як уже зазначалося, поширюється на всі без винятку частини мови. На периферії цього ФСП знаходяться дієслівні форми, представлені переважно інфінітивами: спати — спатоньки — спатки — спаточки — спатусі — спатуні — спатунці — спатусеньки; їсти — їстоньки — їстки — їсточки; купатися — купоньки — купки — купусі — купусеньки.

Номенклатура таких модифікованих дієслівних форм у поетичному мовленні значно ширша, ніж в інших функціональних стилях. Для прикладу наведемо кілька маркованих лексем із ідіолекту Михайла Стрельбицького (брехатоньки — брехусі; плаватоньки, плавусі; крастоньки; усовіститоньки і т. ін.): *Брехати ж вам не первина, / Брехать — брехатоньки — брехусі, / Збрешить — пожал'ста — для Катрусі / про Мир, про шлях Святої Русі / Й сердечні муки... з бодуна. Так наші корова Манька — Ласійка / завмирають посеред Дунаю-ріки / Неприторено. / <...> Господи Боже, порятуй: / допоможи нашим корові Маньці — Ласійці / або навчитись плаватоньки, / плавусі, / ой, при весняній повені — льодохо-о-ді-і!.. Бюрократоландія — / Ще й таке ім'я / Є в країні нашої, / Надіє моя. / Уродись ніяким ти / Чи бридким, як троль, — / Тільки хоч над кимось май / Нагляд та контроль. / Виконавчі функції / Май лиш на умі. / І не треба крастоньки — / Принесуть самі.*

Модифікації значення у поетичному мовленні зазнають не тільки інфінітивні форми. Це може стосуватися і дієвідмінюваних, особових форм: *Вітер хлине / дощами ярими / на ниву / Затремтить вона: / ждала-ждалоньки літа* (М. Шевченко).

Суфікс *-еньк-*, наприклад, може вносити зміни до структури значення особових і неозначено-особових займенникових іменників; присвійних, означальних займенникових прикметників; збірних числівників, прислівників різних семантично-синтаксичних груп (обставинно-атрибутивних і власне — обставинних); якісних прикметників, що виражають абсолютні або градуйовані ознаки, до форм компаративів і суперлативів.

Займенникові іменники можуть отримувати графеми категорії суб'єктивної оцінки. Модифіковані лексеми передають синкретичне значення демінутивності і експресивності, причому експресивна оцінка переважає: *Коло тебенько я — дивись! / Ходять хмари нехмарним небом, / По воді сон зорі повивсь / Біля тебенько, коло тебе <...> Коло тебенько я — за всіх. / А як ні — за одне лиш небо... / Збився з ніг золотий поріг / Біля тебенько, коло тебе* (М. Вінграновський). У поетичному мовленні М. Вінграновського зустрічаються також деривати *тебенечко, тебесенько*.

Займенникові прикметники (присвійні й означальні) теж активно втягуються до категорії суб'єктивної оцінки якості. У них виразні експресивні відтінки суб'єктивно-оцінного значення поєднуються з кількісним виявом ознаки. *Піввітру пахло ще теплом, / Йогенька ж половила / Ішла вже з білим рюкзаком, / Тонка зігнулась спина* (М. Вінграновський). *Вона ж блекота блекотою, / очиці завбільшки із місяць, / та ще й опівнічні, / із чорного срібла! / Та ще ж хоча б нашенька, / а то прозивається так, / що й губи до ладу не стулиш...* (В. Затулівітер). *Наточу з молодого каміння / золотого, як північ, вина: / за твоє, / за твоєньке уміння / у моїм тонкосніжнім письмі / учитати таке щось про мене, / що й самому мені невтямки* (В. Затулівітер).

Модифікації зазнають і означальні займенникові прикметники: *Автограф художника — / пейзажу деталь теж, / в кожному іншому пейзажі / щось іншеньке вам нагадує: / галузку на взліссі, / у травах — травичку й — еге ж?..* (М. Стрельбицький).

Суфікс — модифікатор *-еньк-* також вводиться і до структури атрибутивно-адвербіальних, і навіть власне адвербіальних прислівників, переважно часу і місця: *Дід правдою, як синій степ димів: / прокинусь дужий, за держак візьмуся — / аж мовби все забув, що вчора вмів, / зате лопата — вдівічі мене дужча. / Назавтра — втричі, втриченьки!.. Утри / з обличчя піт, не сплутавши з очима. / Степами орди йшли, роди й гурти, — / а ти, хто ти, словесний горобчино?* (В. Затулівітер). *Скаче він [кінь — Л. С.] — / як плаче у копита, / стома голками латаний стригун, / що планета, / бита-перебита, / ще менша, ніж мала, що на бігу / гусне кров — / завбільшки з горобину, / з гороб'ячу завменшеньки, душа все снує, пряде, / тче без упину / шляхи в червоно-чорних башиках* (В. Затулівітер).

До речі, сема пестливості, одним із носіїв якої є формант *-еньк-* / *-єньк-*, може контекстуально вводитись і до складу узуальних лексем, і до складу потенційних, okazіональних лексем, як у останньому прикладі — **завменшеньки**.

Модифікації значення зазнають і збірні числівники, що набувають голубливо-співчутливої конотації. *Сумні без батька двоє діток цих. / На пагорбах, на вицвілім стерниці / Одне пасе козу, друге пасе корову, / А мати із сапою день при дні / На буряках. На школу, і одежу, / та на харчі вже гроші заробляє / Й поволі старіє щовечора сама... / Вони ж собі обоєнько-удвох / Тихенько граються та сваряться тихенько* (М. Вінграновський).

Формант-модифікатор *-еньк-* може додаватися і до ступеньованих лексем і слівформ якісних прикметників і атрибутивно-адвербіальних прислівників: *Як пощастило дівчини в сімнадцять, / в сімнадцять гарних неповторних літ! / <...> Вона росте ще, завтра буде вищенька. / Але печаль приходить завчасу* (Л. Костенко). *Свекор у ня дуже добрий, / свекра предобренька. / Гуляй, гуляй, невісточко, док-ись молоденька* (П. Скунець). *Злидні чорні напосіли, / чорні злидні-злиднюки, / Наче кузка на посіви / Безголов'ю завдяки. / Рветься там, де затоненько. Та не в мене -чики-чук!* (В. Забаштанський).

У таких утвореннях органічно для української мови поєднано вищий/найвищий ступінь концентрації ознаки (актуалізуються інтенсивні або кількісні параметри градації ознаки) і їх емотивно-експресивне сприйняття мовцем.

Ад'єктиви — інновації можуть, утворюючись, одразу отримувати до структури значення інтенсифікатор *-еньк-*, але імпліцитна наявність у системі ідіолекта гіпотетичного помірною ступеня — медіальної одиниці — дозволяє зрозуміти чи хоча б приблизно визначити компонентний склад лексеми і точно вказати, що градаційна сема там наявна: *Ліс в осені стояв. Дивився на ртінцентр. / Смолою синьою перекипало літо, / І дихала земля з прив'ялених люцерн, / Процвався з літом джміль, марудив розджмеліто, / Дивився вовком, вовком і літав, / Валив крилом комбайни й елеватор: / Ну як це так, було одне — й забрати, / Було джмеленьке- і забрати раптом, / А я ж то я -один я у літах?* (М. Вінграновський).

Власне обставинні прислівники (переважно місця і часу) теж можуть отримувати граему суб'єктивної оцінки, що додається до вихідної лексеми. Модифікатором може виступати формант *-еньк-*. Крім нього, в поетичному мовленні для передачі значення цієї категорії використовуються суфікси *-оньк-*, *-ичк-*, *-ечк-*, *очк-*, *-иньк-*: *Учоренько тут басувало літо, / Тепер дивися: молода зима* (М. Вінграновський). *Теперичка, внучку, ось тут у нас школа. / Новеньку зробили. Позаминулого року* (В. Затулівітер). *Гуляй, гуляй, моя доню, / Та й нагуляєшся. / А як прийдеш додамочки / Та й задумаєшся...* (М. Влад).

Від атрибутивно-адвербіальних прислівників в ідіолектах різних поетів теж утворюються модифікати з граемою суб'єктивної оцінки. Формантами виступають наведені вище суфікси: *Навшпинечках приходить літо, / ключі згубивши од пісень...* (С. Тельнюк). *Він мовчечки за мною пильнував, / Лиш інколи слівцем чи звичним рухом / Мої робочі вади підправляв* (О. Довгий).

Таким чином, експоненти ЛГК суб'єктивної оцінки властиві в українській мові словам усіх автосемантичних частин мови. Ці експоненти мають певні дериваційні форманти, що є носіями проаналізованих граем / сем. Модифіковані лексеми, функціонуючи в поетичному дискурсі, виконують дві функції: денотативну і кваліфікативну (передача аугментативності/демінутивності на тлі строкатих модальних нашарувань суб'єктивно-оцінного значення).

Функціонування таких дериватів слід визнати релевантними фактами багатожанрового спадку українських поетів ХХ ст. Вони дозволяють реципієнтові легко зорієнтуватися в системі ціннісних орієнтирів адресанта, його аксіологічних пріоритетів, проаналізувати його концептуальну мережу, що накладається на швидкоплинний океан дійсності, з'ясувати вектори селективності авторської свідомості/підсвідомості у пізнанні і "віддзеркаленні" навколишнього середовища.

Реєстр одиниць, що зазнають впливу означеної категорії, значно ширше того, що представлений у сучасних лексикографічних джерелах. Серед них є okazіоналізми, потенційні слова і лексеми загальнонародної мови (діалектизми, просторіччя і т. ін.). Явище поширення дії цієї категорії у поетичному мовленні другої половини ХХ ст. слід визнати динамічним, активним і разом з тим закоріненим у міцну традицію, що відбиває специфіку народного світогляду і світовідчуження. Це значущий елемент української етнокультурної комунікативної стратегії. Вживан-

ня таких модифікованих дериватів у сукупності з іншими текстуальними чинниками дозволяє митцям адекватно екстеріоризувати власний "надсуб'єктивний" образ об'єктивного світу.

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. — К., 1987.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. — К., 1993.
3. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. — К., 1999.
4. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. — К., 1978.
5. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. — К., 1972. — Ч. 1.
6. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. — К., 1951. — Т. 1.
7. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. — К., 1993.
8. Сучасна українська літературна мова Морфологія / За ред. І. К. Білодіда. — К., 1969.
9. Сучасна українська літературна мова / За ред. О. Д. Пономарева. — К., 1997.
10. Українська мова. Енциклопедія / Ред. Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. — К., 2000.

Л. А. Семененко

НЕКОТОРЫЕ НАБЛЮДЕНИЯ НАД ФУНКЦИОНИРОВАНИЕМ ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ СУБЪЕКТИВНОЙ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА В ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ

В статье собраны наблюдения над особенностями функционирования ЛГК субъективной оценки качества в украинской поэтической речи (на материале произведений второй половины XX ст.); изучается выразительный потенциал маркированных словоформ актуализированной ЛГК.

Ключевые слова: украинская морфология, экспоненты грамматической категории, форманты статичной предикатности, градационные и экспрессивно-оценочные параметры, экспрессема-модификат, деминутив.

L. A. Semenenko

SOME OBSERVATIONS CONCERNING FUNCTIONING OF LGC (LEXICO-GRAMMATICAL CATEGORIES) OF SUBJECTIVE APPRAISAL IN THE SPEECH OF POETRY.

The article deals with observations concerning functioning of LGC (lexico-grammatical categories) of subjective appraisal in the Ukrainian speech of poetry (on the materials of fiction literature of the second part of the XX-th century). The expressive potential of marked wordforms of actualized LGC has been analysed.

Keywords: Ukrainian morphology, exponents of grammatical categories, formants of static predicativity, gradational expressive evaluational parameters, expresseme-modificator, diminutive.

УДК 81'42'371:659.1.01

Л. І. Синявська

Категорія адресатності в рекламному тексті: експліцитні засоби вираження

У статті аналізується діалогічність рекламного тексту, яка забезпечується експліцитними засобами вираження — лексичними й граматичними, — критерії адресата.

Ключові слова: рекламний текст, діалогічність, адресат, нейролінгвістичне програмування.

Сучасна лінгвістика тяжіє до розгляду мовних явищ у функціональному аспекті. Коли йдеться про текст, мається на увазі насамперед комунікативний підхід [11:5]. Аналіз тексту як засобу комунікації передбачає між іншим дослідження його структури, орієнтоване на модель комунікативного акту. Враховуючи певні відмінності у концепціях різних дослідників, відзначимо, що обов'язковими компонентами акту комунікації вважають такі: мовець (адресант), реципієнт (ад-